

Милан СМКИЋ*

НАЧЕЛА СПОРАЗУМА О ТРГОВИНСКИМ АСПЕКТИМА ПРАВА ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СВОЈИНЕ У ИНТЕРАКЦИЈИ СА ЉУДСКИМ ПРАВИМА¹

Апстракт

Након што је протекло 30 динамичних година од ступања на снагу Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине (*Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights- TRIPS*) у теорији и пракси се и даље оштро полемише о дометима и утицају овог споразума. Оригинално, Споразум о трговинским аспектима правима интелектуалне својине настао је услед вишедеценијских напора рундама мултилатералних преговора како би се превазишли бројни изазови у глобалној заштити и примени права интелектуалне својине између држава, који су се окончали стварањем Светске трговинске организације 1995. године.

Рад је посвећен анализи и приказу основних начела на којима почивају одредбе Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине која су део заштите титулара права интелектуалне својине на међународном нивоу, али и део бројних изазова у примени одредаба овог споразума у односу на ширу породицу људских права.

Кључне речи: интелектуална својина, TRIPS споразум, промет интелектуалних права, људска права.

* Сарадник у настави, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, milan.smikic@pr.ac.rs, ORCID: 0009-0003-3650-3128.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Споразум Светске трговинске организације (у даљем тексту СТО) о трговинским аспектима права интелектуалне својине (TRIPS) надовезује се на дугу традицију заштите права интелектуалне својине у националним законодавствима тржишних економија.

Много пре појаве TRIPS споразума, постојао је широк спектар различитих међународних уговора о интелектуалној својини. Недостаци у међународном систему интелектуалне својине, посебно у вези са нивоом заштите титулара и спровођења законских решења, довели су до одлуке држава потписница Општег споразума о царинама и трговини (GATT-а) да препусте нормативне активности СТО у погледу трговинских аспеката заштите интелектуалне својине (Cottier, 2005, 3).

Од осам рунди мултилатералних трговинских преговора под окриљем Општег споразума о царинама и трговини (GATT), Уругвајска рунда (1986–1994) била је најдужа и најдалекосежнија. У њој је учествовало 125 земаља, а њено деловање је било необично широко јер је обухватало преговоре о трговини услугама, као и о одредбама које се односе на право интелектуалне својине (*Intellectual Property Rights*), што су биле области које је мултилатерални трговински систем избегавао од оснивања GATT-а 1947. године.

Преговори о јединственом начину заштите носилаца права интелектуалне својине били су вођени дубоко укорењеним осећајем незадовољства Сједињених Америчких Државама (САД) стањем заштите интелектуалне својине на светском нивоу, посебно због широко распрострањеног кршења ауторскоправних норми и пиратерије која се јављала у бројним земљама у развоју упркос постојању међународних уговора чија је сврха да такве активности санкционишу.²

Уз подршку Европске уније (ЕУ) и Јапана, САД³ су се снажно залагале да се трговински аспект права интелектуалне својине уврсти у агенду мултилатералних преговора Уругвајске рунде (Saggi, 2016, 433). Ови мултилатерални преговори о правима интелектуалне својине на крају су кулминирали у облику Споразума о

² Иницијативу су на крају иницирале процене САД-а да је њихова привреда претрпела губитке од око 24 милијарде долара те 1986. године као резултат неадекватне заштите интелектуалне својине и инвестиција у овој области. У то време, нису биле доступне процене за друге земље, посебно за европске индустрије. У почетку, Европска заједница је оклевала да се обавезе по овом питању, али током преговора, постепено је постала један од главних заступника са САД. Видети више: Frederic M. Abbott, *Protecting First World Assets in the Third World: Intellectual Property Negotiations in the GATT*, 22 *Vanderbilt Journal Of Transnational Law* 689 (1989).

³ Поред наведених држава, САД је имала снажну подршку Шведске, Финске, Норвешке, Швајцарске, Канаде, Аустралије, Новог Зеланда, Сингапура, Малезије, Колумбије и Уругваја тако је дошло до шире подршке за усвајање једног свеобухватног споразума о промету права интелектуалне својине.

трговинским аспектима права интелектуалне својине (TRIPS) који је најцеловитије уредио материју промета права интелектуалне својине све до данас.

Иако је TRIPS-у претходило неколико међународних уговора о правима интелектуалне својине, он је био јединствен по томе што је од свог настанка био саставни део јединствене природе Светске трговинске организације (СТО). Као резултат тога, TRIPS је постао први значајан међународни уговор о правима интелектуалне својине који је у потпуности подржан снажним механизмом за решавање спорова. Генерално говорећи, TRIPS обавезује све земље чланице СТО – без обзира на њихов степен економске развијености и технолошке могућности – да усвоје и спроводе одређене минималне стандарде заштите права интелектуалне својине. Али пошто је већина развијених земаља већ имала релативно висок ниво заштите права интелектуалне својине пре TRIPS-а, главни практични ефекат TRIPS-а био је да мотивише земље у развоју да ускладе своје прописе о правима интелектуалне својине са прописима високо развијених земаља као што су САД и Јапан (Saggi, 2016, 434).

Финални акт Уругвајске рунде садржи текстове 16 постигнутих споразума и то: 1) Споразум о оснивању Светске трговинске организације, 2) Општи споразум о царинама и трговини ГАТТ – 1994., 3) Споразум Уругвајске рунде уз ГАТТ, 4) Споразум о техничким баријерама у трговини, 5) Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине, 6) Општи споразум о трговини услугама и други (Вукадиновић, 2021, 126-127)⁴.

Ипак, Уругвајска рунда је у академској заједници оцењена као нешто што је створило „развојни дефицит“ првенствено зато што је резултирала усвајањем TRIPS-а. Бразил, Индија и Кина нису биле једине државе у развоју које су се противиле решењима TRIPS-а, међу осталим чиниоцима владао је широко распрострањен скептицизам у вези са ширењем мултилатералног трговинског система у осетљиву област интелектуалне својине, тако се може рећи да се сенка сумње надвија над TRIPS-ом чак и данас (Watal & Taubman, 2015, 5).

Са становишта типичне земље у развоју, TRIPS је перципиран као неповољан договор због очекивања да ће јачање националне заштите права интелектуалне својине подићи домаће цене повећањем тржишне моћи носилаца права интелектуалне својине, а да то не би имало значајан утицај на динамику глобалних иновација, будући да су тржишта интелектуалне својине мање развијених земаља представљала релативно безначајан део светског тржишта.

Трансформација економије од оне која је била заснована на радно интензивним инвестицијама, до економије засноване на знању и иновацијама, створила је конкретније друштво. Међутим, трансформација економије и друштва,

⁴ Поред финалног текста на око 550 страна, резултати Уругвајске рунде преговора су садржани у материјалима на преко 30.000 страница, од чега Споразум о оснивању СТО заузима око 430 страна.

није могућа без развијене интелектуалне својине. Са друге стране, право интелектуалне својине, прати развој технологије (Дамјановић & Петровић, 2023, 129).

TRIPS је имао за циљ да постави минималне стандарде у вези са трговинским аспектима интелектуалне својине, иако под економским и политичким изговорима промовисања једнаких услова у међународној трговини (Crown, 2011, 95).

Споразумом о трговинским аспектима права интелектуалне својине као и код Општег споразума о царинама и трговини, заштита права интелектуалне својине у трговинском промету заснована је на **принципима националног третмана** (*National Treatment*), **највећег повлашћења** (*Most Favored Nation Treatment*) и **принципу технолошког прогреса** (Вукадиновић, 2021, 133).

2. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О TRIPS СПОРАЗУМУ

Као што смо претходно навели, TRIPS споразум је закључен као један од тридесет вишестраних споразума којима је реформисан светски систем слободне трговине, заснован на Општем споразуму о трговини и царинама (GATT).⁵ У оквиру исте реформе, установљена је Светска трговинска организација (СТО) у оквиру које је формиран Савет TRIPS-а надлежан за надзор над спровођењем ове међународне конвенције као и да омогући државама чланицама да се консултују о питањима у вези са трговинским аспектима права интелектуалне својине (Марковић & Поповић, 2019, 358).

Једина организација која се бавила међународном заштитом интелектуалне својине, до закључивања Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине, била је Светска организација за интелектуалну својину (у даљем тексту WIPO⁶). Због различите перцепције улоге интелектуалне својине у процесу

⁵ На Конференцији УН у Женеви 1947. године, као резултат неуспелих напора на стварању Међународне трговинске организације, сачињен је текст Општег споразума о царинама и трговини (енг. General Agreement on Tariffs and Trade) који су потписали представници 23 земље. GATT и данас представља основу мултилатералног уређења међународне трговине као саставни део споразума Светске трговинске организације (СТО).

СФРЈ је ратификовала текст GATT-а 26. јула 1966. године (*Службени лист СФРЈ – Међународни уговори бр. 12/66*), али како се СР Југославија није сматрала сукцесором СФРЈ, она није аутоматски постала чланица СТО по њеном оснивању 1995. године. Република Србија се данас налази у поступку приступања док су све државе чланице ЕУ као и ЕУ примљене у СТО, изузев Републике Србије и Босне и Херцеговине. Видети више о свим државама чланицама СТО https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, 22.08.2025.

⁶ Послове који се односе на ауторско и њему сродна права, као и на право индустријске својине, на међународном плану врши Светска организација за интелектуалну својину (енг. *World Intellectual Property Organization*).

WIPO је основана на Дипломатској конференцији о интелектуалној својини одржаној од 11. јуна до 14. јула 1967. године у Стокхолму. Од 19. октобра 1977. године је регистрована као једна од укупно 16 специјализованих агенција Уједињених нација. Конвенцијом о оснивању

економског развоја, крајем XX века, у оквиру WIPO-а није постојала могућност увођења глобалних стандарда за ефикасно спровођење права интелектуалне својине, а глобална природа технолошких истраживања захтевала је креирање нових наднационалних решења, чији ће суштински задатак бити стварање равноправних услова за међународну конкуренцију и развој међународне трговине (Дамјановић, 2024, 100).

Споразум TRIPS је детаљан и опсежан споразум који се састоји од 73 члана подељених у 7 поглавља. Први део Споразума се састоји од општих одредби и основних принципа.

Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине, укључујући и трговину кривотвореном робом, чини **Анекс 1Ц Споразума из Маракеша**⁷, којим се установљава Светска трговинска организација, који је закључен 15. априла 1994. године и ступио је на снагу 1. јануара 1995. године (Члан 1 (I) Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине).

TRIPS споразум обавезује све државе чланице Светске трговинске организације (СТО) да су се приступањем Споразуму о оснивању (Основни споразум) обавезале да прихвате и Споразум о трговинским аспектима права на интелектуалну својину (TRIPS).

Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине се, у зависности од права која регулише, ослања на одредбе конвенција које су усвојене пре његовог усвајања, а међу најзначајнима су: **Париска конвенција о заштити индустријске својине** (1967. године), **Бернска конвенција за заштиту књижевних и уметничких дела** (1971. године), **Римска конвенција о заштити уметника извођача, произвођача фонограма и радиодифузних организација** (1961. године) и **Уговор о интелектуалној својини у вези са интегрисаним колима** (1989. године).

TRIPS споразум регулише следеће области права интелектуалне својине: ауторско и сродна права (чл. 9 (I) Споразума), жигове (чл. 15 (II) Споразума), географске ознаке (чл. 22 (III) Споразума), индустријски дизајн (чл. 25 (IV) Споразума), патенте (чл. 27 (V) Споразума), топографије интегрисаних кола (чл. 35

ове међународне организације прецизирано је да она има за циљ да унапређује заштиту интелектуалне својине у свету кроз сарадњу са државама као и са другим међународним организацијама. Окупља 194 државе чланице са седиштем у Женеви, <https://www.wipo.int/en/web/about-wipo>, 22.08.2025.

⁷ Остали Анекси Споразума из Маракеша односе се на трговину робом (Анекс 1А) и услугама (Анекс 1Б), трговинске аспекте права и интелектуалне својине (Анекс 1Ц), поступке за решавање спорова међу чланицама (Анекс 2) и правила за преиспитивање трговинских политика чланица (Анекс 3).

Након престанка важења два споразума крајем 1990-их, Анекс 4 Маракешког споразума садржи два „плурилатерална“ трговинска споразума који се примењују само међу одређеним чланицама: Споразум о трговини цивилним ваздухопловима и Споразум о јавним набавкама. Видети више, целокупни текст Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf, 25.08.2025.

(VI) Споразума), заштиту неоткривених информација (чл. 39 (VII) Споразума) и контролу праксе ограничавања конкуренције код уговора о лиценци (чл. 40 (VIII) Споразума)⁸.

Као што су писци Споразума у Преамбули⁹ навели, основни смисао TRIPS Споразума је да смањи поремећаје и сметње у међународној трговини узимајући у обзир потребу за унапређењем ефикасне и одговарајуће заштите права интелектуалне својине, и да на мултилатералном нивоу регулише адекватну заштиту интелектуалне својине, али тако да ова регулатива не постане баријера слободној трговини, већ, напротив, да буде њен подстицај.

TRIPS споразумом је учињен изузетан напор да се спорови у вези са трговинским аспектима права интелектуалне својине решавају путем мултилатералних поступака. Чланице TRIPS споразума могу, али нису обавезне, да примене у свом законодавству обимнију заштиту него што се то захтева овим Споразумом, под условом да таква заштита није у супротности са одредбама овог Споразума. Чланице су слободне да саме одреде одговарајући начин примењивања одредби овог Споразума у оквиру свог властитог правног система и праксе (Јелисавац, 2004, 16).

3. ОСНОВНА НАЧЕЛА TRIPS СПОРАЗУМА

3.1. Национални третман (*National Treatment*)

У члану 3 TRIPS Споразума захтева се од држава чланица да „*држављанима других држава чланица пруже третман који није мање повољан од оног који дају својим држављанима у погледу заштите права интелектуалне својине*“ (TRIPS Споразум, чл. 3 (I)).

Обавеза се протеже на све делове Споразума, укључујући доступност, стицање, обим, одржавање и спровођење заштите права интелектуалне својине, као и она питања која утичу на употребу права интелектуалне својине која су посебно обрађена у Споразуму.

Формулација ове одредбе одступа од члана 2 Париске конвенције који захтева једнак третман (исту заштиту), и ако су у практичне сврхе, разлике између две одредбе ограничене (Bodenhausen&Hendrik, 1968, 114). И ако третман који није мање повољан, у теорији и пракси, дозвољава обрнуту дискриминацију (фр. *discrimination à rebours*) у корист страних држављана, закони о интелектуалној својини обично предвиђају, као апстрактна правила, једнаку заштиту свих носилаца права подједнако и не

⁸ Видети више о тексту TRIPS Споразума, Завод за интелектуалну својину Републике Србије, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/trips.pdf>, 26.08.2025.

⁹ Видети Преамбулу Споразума https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf, 26.08.2025.

привилегију нити стављају у неповољан положај држављане, и ако постоје изузеци од овог налаза.¹⁰

Штавише, члан 3 Париске конвенције предвиђа једнаку заштиту и држављана који бораве у земљама које нису чланице, чиме се проширује заштита изван TRIPS Споразума (чл. 3 Париске конвенције за заштиту индустријске својине од 1883).

Поштовање начела националног третмана према члану III GATT-а примењује се и у погледу поступака који утичу на увоз производа заштићених правима интелектуалне својине (Општи споразум о царинама и трговини, чл. 3). GATT панел је утврдио да је код двоструког система правне заштите теже бранити случајеве у којима се доказује повреда производа из увоза него повреда домаћих производа, што представља повреду члана III GATT -а.

Међутим, бројна права интелектуалне својине у области ауторских права остају подложна захтеву реципроцитета. Тада се **национални третман** права гарантује само ако се примењују међусобно од предметних страна. Такви изузеци се помињу у члану 3 (I)TRIPS-а, а одговарајућа правила су садржана у члановима 6 (I) и члану 20 **Бернске конвенције** и члану 13 и члан 16 **Римске конвенције** (Закон о потврђивању Римске конвенције о заштити извођача, произвођача фонограма и установа за радиодифузију, 2002, чл. 13 и чл. 16). Она се у суштини односе на претежно европски систем држава за наплату ауторских права којим аутори и извођачи добијају накнаду на основу чланства и укупног прихода од промета тих права, а не на основу појединачних уговора.

Члан 3 ст. 2 Споразума TRIPS одређује оне изузетке који се односе на судске и управне поступке, укључујући назначење адресе за доставу или именовање заступника за стране држављане носиоце права (што не постоји за лица са пребивалиштем), чиме се олакшава комуникација са властима.

Изузеци су дозвољени када је то неопходно да би се обезбедило поштовање закона и прописа који нису у супротности са Споразумом, и не треба их примењивати на начин који представља прикривено ограничење трговине, јер је њихова формулација изузетно уска. Обавезе именовања заступника су уобичајене у свим областима права интелектуалне својине где је неопходна регистрација, као што су жигови или патенти, и тешко је схватити зашто би требало да буду ограничене на изузетке наведене у ставу 1 одредбе. Текст као да не одражава сврху одредбе и треба га читати у њеном општем контексту како би обухватио сва права која подлежу регистрацији (Cottier, 2005, 44).

¹⁰ На пример, САД захтевају од својих држављана да „пријаве“ своја ауторска права пре него што поднесу тужбу, али не и од страних држављана (упореди 17 U.S.C. § 411(a), *Murray Hill Publications, Inc. против ABC Communications, Inc.*, 264 F.3d 622, 630 (2001).); и захтева од држављана да користе своје заштитне знакове у трговини у Сједињеним Државама пре него што је регистрација могућа, али не намећу никакав захтев за коришћење страним држављанима (упореди 15 U.S.C. § 1051).

3.2. Начело најповлашћеније нације (*Most Favored Nation*)

Клаузула најповлашћеније нације је уговорна одредба којом се свака уговорна страна обавезује да ће признати другој страни уговорници у одређеној области узајамних односа права, преимућства, повластице и олакшице које је она пружила или ће убудуће пружити било којој трећој држави (Здравковић, 2015, 353).

Самом одредбом о најповлашћенијој нацији не одређују се конкретне повластице и остале привилегије које се признају сауговарачу¹¹, већ само област у којој ће важити. У том смислу, одредба о највећем повлашћењу је неодређена и у међународну трговину уноси елемент неизвесности.

Неизвесност постоји у погледу мера које ће односна држава предузети као и у погледу конкретних повластица које ће бити одобрене трећим државама. Положај најповлашћеније нације значи нешто друго од онога што би се дословним тумачењем речи могло подразумевати, то није никакво повлашћивање једне државе у односу на друге државе. Супротно, то је практично изједначавање земаља и спречавање привредне дискриминације (Ђуровић, 2004, 47).

Држава којој је одобрен статус најповлашћеније нације није у односу на треће државе заиста добила најповлашћенији положај, напротив она је само изједначена са трећим државама. Штавише, држава која је уговорила статус најповлашћеније нације је слободна да заводи све рестриктивне и прохибитивне мере у спољној трговини ако се оне примењују подједнако и према трећим државама. Због тога је за стварну садржину ове клаузуле и њено практично функционисање неопходно паралелно да постоји бар још један уговорни однос, осим у случају када се повластице одобравају непосредно на основу националног законодавства (Вукадиновић, 2021, 89).

За разлику од свих других конвенција о праву интелектуалне својине, **члан 4 Споразума** укључује примену третмана најповлашћеније нације. Ова обавеза одражава утицај члана I ГАТТ-а и обавезује све стране да одмах и безусловно прошире привилегије дате једној чланици на све остале чланице СТО. Важно је напоменути да се одредба не ограничава само на обавезе TRIPS Споразума, већ се протеже на сву заштиту дату интелектуалној својини, са изузетком права извођача, произвођача фонограма и радиодифузних организација која нису обухваћена TRIPS Споразумом (TRIPS Споразум, чл. 4 (с)).

Одредба о најповлашћенијој нацији јача, посебно, положај мањих земаља у односу на велике трговинске силе на трећим тржиштима. Као резултат TRIPS Споразума и његове клаузуле о најповлашћенијој нацији, једностране праксе или билатерални споразум закључен између две чланице, којим се даје и пружа већа

¹¹ Прегледом домаће литературе може се увидети да поједини аутори (Вукадиновић, Ђуровић, Ћирић) истичу ову занимљиву контрадикторност између језичког значења и праве садржине овог принципа.

заштита („TRIPS-плус“) или олакшавају поступци регистрације, морају се проширити на све чланице како би се избегла било каква некомпатибилност са обавезама TRIPS.

Члан 4 даље предвиђа низ набројаних изузетака од режима најповлашћеније нације, који се односе на привилеговану, неспецифичну за права интелектуалне својине, судску помоћ или спровођење закона. Поново, одредба се односи на релевантне привилегије садржане у Бернској конвенцији и Римској конвенцији које предвиђају реципроцитет и које, логично, не само да искључују национални третман, већ и режим најповлашћеније нације (Cottier, 2005, 45).

Ипак, TRIPS Споразум је ограничио примену начела најповлашћеније нације, прописујући да обавеза примене овог начела не постоји у погледу права која проистичу из међународних конвенција које су биле **на снази пре ступања** на снагу TRIPS Споразума, под условом да та права не представљају неоправдану дискриминацију држављана одређене друге државе чланице (TRIPS Споразум, чл. 4 (d)).

4. ПРАВО ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СВОЈИНЕ У ОКВИРУ ПОРОДИЦЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Више разлога објашњава зашто је однос између људских права и права интелектуалне својине почео да привлачи значајну пажњу тек крајем XX века. Међу њима, прво место би заузело усвајање TRIPS Споразума (1994. године). Споразум не само да је повезао интелектуалну својину и међународну трговину, већ је и отворио нову еру у историји интелектуалне својине, тзв. глобалну еру¹², коју карактерише глобализација релативно високих минималних стандарда заштите (Seuba, 2016, 466).

TRIPS Споразум је такође потврдио да је интелектуална својина релевантна са становишта људских права. По први пут, међународни уговор је обухватио скоро све аспекте заштите интелектуалне својине, што је јасно показало потенцијални утицај интелектуалне својине на широк спектар општег добра. Штавише, такође је било јасно да је TRIPS само основа за будуће споразуме који јачају заштиту интелектуалне својине.

С једне стране, право интелектуалне својине заснива се на равнотежи приватних и јавних интереса, што подразумева разматрање друштвених интереса. Међутим, оно је првенствено осмишљено као инструмент за промоцију културног и технолошког развоја (Cabanellas, 2004, 16), а не као утицај одбране природних права проналазача и аутора, осим у неким лоше конципираним законима о интелектуалној својини (Draho, 2001, 28).

¹² Видети: Draho, “*The Universality of Intellectual Property Rights: Origins and Development*,” WIPO (ed.), *Intellectual Property Rights and Human Rights, A Panel Discussion to commemorate the 50th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights*, Geneva, WIPO, 1999.

Иако уговори које спроводе WIPO и TRIPS циљају на права аутора и проналазача, разлог не лежи у тврдњама о урођеним потребама или особинама људских бића, већ проистичу из напора да се створе механизми за остваривање наводних економских и инструменталних користи од заштите интелектуалне својине (Helfer, 2003, 50). С друге стране, у последњој деценији XX века заједница за људска права постала је свесна утицаја права интелектуалне својине на задовољавање основних потреба.

Тако је појава права интелектуалне својине – и његова блиска веза са ширим и моћнијим међународним трговинским правом – подстакла интересовање за утицај првог на низ основних права.

И ако се законодавство материје о људским правима и интелектуалној својини могло развијати различитим путевима¹³, они су еволуирали у заједничким контекстима. Према Грошајду (2010, 5), оба су се развијала усред неједнакости изазваних брзим индустријским и економским напретком у Европи у XVIII и XIX веку и последичним ширењем међународне трговине од стране економски и технолошки доминантних земаља. То ширење међународне трговине скренуло је пажњу на интелектуалну својину као механизам за преговарање о приступу иновацијама од стране мање технолошки развијених земаља.

Основни мултилатерални инструменти интелектуалне својине настали су у другој половини XIX века¹⁴, периоду који је симболизовао темељ модерног режима људских права. Што се тиче развоја људских права и интелектуалне својине у XX веку, Грошајд сугерише да су законодавни подухвати **Универзалне декларације о људским правима** из 1948. године и **Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине** (TRIPS) из 1994. године подједнако индикативне за идентичне друштвено-економске околности.

Приступ интелектуалној својини заснован на људским правима узима оно што је често имплицитна равнотежа између права проналазача/стваралаца и интереса ширег друштва у оквиру парадигме интелектуалне својине и чини је далеко експлицитнијом и прецизнијом.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима¹⁵ (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) је главни међународни

¹³ Видети више: Laurence R. Helfer, 2003, *Human Rights and Intellectual Property: Conflicts or Coexistence?* Minnesota Intellectual Property Review, Vol. 5

¹⁴ У питању су Париска конвенција о заштити индустријске својине (1883. године), Бернска конвенција за заштиту књижевних и уметничких дела (1886.)

¹⁵ Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима је усвојен и отворен за потписивање и ратификовање, или приступање, резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200 (XXI) од 16. децембра 1966. године. Пакт је ступио на снагу 3. јануара 1976. године када је потребних 35 држава депоновало инструменте о ратификацији или приступању.

инструмент у области људских права који се бави овим питањима. Управо **члан 15** прецизира да државе потписнице, односно земље које су ратификовале или приступиле овом споразуму, „*признају право свима*“ и „*да ужива у благодетима научног напретка и његове примене*“ (Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, 1971, чл. 15 ст. 1 (b)) и „*да има користи од заштите моралних и материјалних интереса који произилазе из било ког научног, књижевног или уметничког дела чији је он аутор*“ (погледати текст Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима).

Да би се постигли ови циљеви, Пакт налаже државама потписницама да предузму низ корака, који укључују „*оне неопходне за очување, развој, ширење науке и културе*“ ((Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, 1971, чл. 15 ст. 2).

Конкретније, државе потписнице „обавезују се да поштују слободу неопходну за научна истраживања и креативну делатност“ (Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, 1971, чл. 15 ст. 3).

Даље, државе потписнице се обавезују да „*признају користи које ће извући из подстицања и развоја међународних контаката и сарадње у научним и културним областима*“ (према члану 15 ст. 4., 1971, Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима).

Да би био у складу са нормама Међународног пакта о економским, културним и социјалним правима, **приступ људским правима** разликује се у бројним аспектима од стандарда које поставља **право интелектуалне својине**. Укратко, он захтева да врста и ниво заштите који се пружају у оквиру било ког режима интелектуалне својине директно олакшавају и промовишу научни напредак и његову примену и то чине на начин који ће широко користити члановима друштва на индивидуалном, као и на колективном нивоу (Chapman, 1999, 2).

Он успоставља виши стандард за процену патентних пријава, наиме да предложени проналазак такође буде у складу са достојанством људске личности и са централним нормама људских права. Пошто је људско право универзално право, његова примена треба да се мери посебно степеном у којем користи онима који су до сада били у најнеповољнијем положају и најрањивији (Chapman, 1994, 153).

Пакт је међународни инструмент о људским правима легислативног карактера. Његовим одредбама утврђена су индивидуална и колективна права и одређене мере за надзор над њиховим поштовањем.

СФРЈ је Пакт ратификовала у јулу 1971. године („Службени лист СФРЈ- Међународни уговори“, бр. 7/71) чиме се између осталог, сходно одредбама члана 16, обавезала да надлежном телу УН подноси извештаје о предузетим мерама и постигнутим резултатима у обезбеђивању поштовања права признатих у Пакту. Након промена октобра 2000. године Савезна Република Југославија је 12. марта 2001. године дала сукцесорску изјаву у Уједињеним нацијама која се односила и на поновно приступање Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима.

Право да користимо достигнућа науке и технологије претпостављају да ће и појединци и заједнице имати лак приступ. Принцип људских права да сваки грађанин има право и прилику да учествује у вођењу јавних послова налаже право избора члановима друштва да буду у могућности да разговарају, процењују и имају улогу у одређивању главних научних и технолошких достигнућа (Weeramantny, 1990, 14).

На крају, приступ заснован на људским правима подразумева право на заштиту од могућих штетних ефеката научног и технолошког развоја, поново и на индивидуалном и на колективном нивоу (Chapman, 1999, 4).

Иако је данас више од 165 земаља држава потписница Међународног пакта о економским, културним и социјалним правима, оне су законски обавезне да се придржавају ових стандарда, међутим често извршна власт и законодавци не узимају у обзир разматрања људских права приликом доношења одлука о режимима интелектуалне својине, већ се уместо тога првенствено ослањају на економске ефекте и профитабилност што свакако заслужује критику.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Суштински закључак овог рада је да приступ заштите интелектуалне својине треба заснивати на људским правима што је често имплицитна равнотежа између права проналазача/стваралаца и јавног интереса у оквиру парадигме интелектуалне својине и чини је далеко експлицитнијом и прецизнијом.

Да би био у складу са нормама TRIPS Споразума и Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима, приступ заснован на људским правима захтева да врста и ниво заштите који се пружају у оквиру било ког режима интелектуалне својине директно олакшавају и промовишу научни напредак и његове примене, и то на начин који ће широко користити члановима друштва на индивидуалном, корпоративном и међународном нивоу. То такође подразумева право приступа достигнућима науке као што је гарантовано одредбама Универзалне декларације о људским правима, Европском конвенцијом о људским правима и Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима. Додатне компоненте су право на заштиту од потенцијалних штетних ефеката научног и технолошког развоја и право избора у одређивању приоритета и доношењу важних одлука.

Зато би светски законодавци у области права интелектуалне својине требало да теже да испуне своје обавезе према корпусу међународних споразума који су на снази узимајући у обзир пре свега поштовање људских права и јавни интерес али и трговински аспект интелектуалне својине.

ЛИТЕРАТУРА

- Abbott, F. 1989. *Protecting First World Assets in the Third World: Intellectual Property Negotiations in the GATT*, Vanderbilt Journal Of Transnational Law;
- Bodenhausen G. & Hendrik, 1968. *Guide to the Application of the Paris Convention for the Protection of Industrial Property as revised at Stockholm*, World Intellectual Property Organization;
- Cabanellas, G. 2004. *Derecho de las patentes de invención*, Buenos Aires, Heliasta;
- Chapman, A. 1994. *The Human Rights Implications of Intellectual Property Protection*, 5 J. INT'L ECON. LAW;
- Cottier T. 2005. *The Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)*, The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis vol. I;
- Вукадиновић, 2021. *Међународно пословно право – општи и посебни део*, Службени гласник, Београд;
- Дамјановић, Г. 2024. Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси, Тематски Зборник радова III свеска, Косовска Митровица;
- Draho, P. 1999. *The Universality of Intellectual Property Rights: Origins and Development*, WIPO (ed.), Intellectual Property Rights and Human Rights, A Panel Discussion to commemorate the 50th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, Geneva;
- Draho, P. 2001. *A Philosophy of Intellectual Property*, Aldershot, Ashgate;
- Ђуровић, Р. 2004. *Међународно трговинско право*, Савремена администрација, Београд;
- Grosheide, W. 2010. *Intellectual Property and Human Rights: A Paradox?* Cheltenham, UK: Edward Elgar;
- Jayashree, W. & Taubman, A. 2015. *The Making Of The Trips Agreement Personal Insights From The Uruguay Round Negotiations*, World Trade Organization, Geneva;
- Јелисавац, С. 2004. *Међународно регулисање права интелектуалне својине*, Института за међународну политику и привреду, Београд;
- Helfer, L. 2003. *Human Rights and Intellectual Property: Conflicts or Coexistence?*, Duke Law School;
- Марковић, С. & Поповић, Д. 2019. *Право интелектуалне својине*, Правни факултет, Београд;
- Saggi, K. 2016. *Trade, Intellectual Property Rights, and the World Trade Organization*, Handbook of Commercial Policy, Volume I, Part B;
- Seuba, X. 2016. *Human Rights and Intellectual Property Rights*, Kluwer Law International B. V. Hague;
- Здравковић, У. 2015. *Принцип недискриминације у савременим међународним трговинским односима*, Зборник Правног факултета у Приштини, Косовска Митровица;

Weeramantry, G. 1990. *Human rights and scientific and technological development*, UN University, UN. Commission on Human Rights;

Интернет извори

Текст Општег споразума о царинама и трговини,
https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm;

Портал Светске организације за заштиту интелектуане својине (WIPO),
<https://www.wipo.int/en/web/about-wipo>;

Текст TRIPS споразума, Завод за интелектуалну својину Републике Србије
<https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/trips.pdf>;

Видети Преамбулу TRIPS Споразума
https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf;

Уредба о ратификацији Париске конвенције
https://www.paragraf.rs/propisi/uredba_o_ratifikaciji_pariske_konvencije_za_zastitu_industrijske_svojine.html;

Текст Општег споразумна о царинама и трговини (ГАТТ),
<https://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z31/18z31.pdf>;

Закон о потврђивању Римске конвенције о заштити извођача, произвођача фонограма и установа за радиодифузију (Сл. Лист СРЈ – Међународни уговори 13/2002),
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrdivanju_medjunarodne_konvencije_o_zastiti_izvodjaca.html;

Текст Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима,
<https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/05bosniak/BIntCovEcSocCulRights.pdf>.

Milan SMIKIĆ

Teaching Associate, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, milan.smikic@pr.ac.rs, ORCID: 0009-0003-3650-3128.

PRINCIPLES OF THE AGREEMENT ON TRADE-RELATED ASPECTS
OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN INTERACTION WITH HUMAN RIGHTS

Summary

After 30 dynamic years since the entry into force of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), the scope and impact of this agreement are still hotly debated in theory and practice. Originally, the TRIPS Agreement emerged from decades of efforts through rounds of multilateral negotiations to overcome numerous challenges in the global protection and enforcement of intellectual property rights between states, culminating in the creation of the World Trade Organization in 1995.

The paper is dedicated to the analysis and presentation of the basic principles underlying the provisions of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, which are part of the protection of intellectual property rights holders at the international level, but also part of the numerous challenges in the application of the provisions of this agreement in relation to the wider family of human rights.

Key words: intellectual property, TRIPS agreement, trade in intellectual property rights, human rights.